

Галина Клинова

УЧАСТЬ ОЛЕКСАНДРА ДОМБРОВСЬКОГО В НАУКОВИХ ДИСКУСІЯХ 70-80 РР. ХХ СТ.*

Після Другої світової війни процес організації наукового життя в еміграції перебував на роздоріжжі. Значна частина науковців переїхала з Європи на Північноамериканський континент і відразу включилася в розбудову історичної науки, позбавленої контролю з боку держави. Основну увагу вчені спрямували на розвиток української схеми історичного процесу Центрально-Східної Європи, перегляд актуальних проблем історичної науки, оцінку багатьох історичних подій тощо. Розробка та обговорення теоретичних і дискусійних питань відбувалася переважно на сторінках періодичних видань. Зазвичай, такі обговорення переростали у тривалі дискусії, які мали позитивний вплив на розвиток науки, адже вони сприяли її поступу в цілому. Активним учасником таких обговорень був і відомий історик О. Домбровський (нар. 1914 р.), перу якого належить низка цікавих дискусійних статей [10-16].

Життєвому і творчому шляху О. Домбровського присвячено декілька статей переважно ювілейного характеру, серед них праці Л. Винара [3; 4; 6] і О. Купчинського [21], А. Атаманенко [2; 3] й Г. Клинової [2], Г. Герасимової [9]. Окремі аспекти творчості вченого знайшли відображення у публікаціях О. Яся [31; 32]. Вони звернули увагу, в першу чергу, на складові творчого доробку вченого і давню історію як провідний напрямок наукової діяльності. Однак, поза увагою дослідників залишилися дискусійні статті рецензійного характеру О. Домбровського з актуальних проблем історичної науки та історіографії, які мають важливе значення для вивчення розвитку української історичної науки в діаспорі. В межах пропонованої статті спробуємо висвітлити перебіг наукових дискусій у діаспорі в 70-80 рр. ХХ ст. та показати участь у них О. Домбровського.

* Автор дякує А.Є. Атаманенко за поради, висловлені під час написання статті.

Аналізуючи за тематикою дискусійні статті О. Домбровського, можна виділити два напрями: давня історія України та історіографія.

У 70-х рр. ХХ ст. у діаспорі черговий раз вчені звернулися до дискусійного питання про походження Київської Русі. Започаткував цей розгляд О. Прицак інавгураційною лекцією “Походження Русі”, яку він виголосив 24 жовтня 1975 р. в Гарвардському університеті. Резюме доповіді було опубліковано в газеті “Свобода” 30–31 жовтня цього ж року і відразу викликало дискусію. Розпочав її відомий історик Марко Антонович студією “З приводу статті О. Прицака “Походження Русі” [1], в якій вказав на деякі фактичні та методологічні помилки. Одним із головних недоліків праці О. Прицака, на думку М. Антоновича, було те, що вчений захоплювався співставленням подій та явищ давньої історії з новою та новітньою. Наприклад, синхронно вивчав походження Київської Русі та заснування Америки, правління аварів порівнював з Комуністичною партією, арабське середньовічне виробництво – з сучасними фабриками тощо [1, 80]. Не погодився М. Антонович із вирішенням О. Прицаком аварського питання і з цього приводу зауважив, що “держава псевдо-аварів, яких О. Прицак назвав “інтелігентними” (чи не краще хитрими і безоглядними), була типовою “державою” східного азіатського типу. Залежно від вождя, який очолював аварів, їхня держава або міцніла або занепадала. О. Прицак явно перебільшує величину і міць тої держави” [1, 81]. О. Прицак вважав, що центром колишньої аварської держави була Моравія, а М. Антонович – Угорщина [1, 82]. Далі М. Антонович спростував ряд тверджень О. Прицака, він вважав, що Русь звільнилася з-під влади хозар не близько 930 р., а в другій половині IX ст. Початок правління Ярослава Мудрого О. Прицак починав 1036 р., тобто часом, коли князь перемиг печенігів під Києвом. З цього приводу М. Антонович зазначив: “не можна нехтувати тим фактом, що Ярослав нехай з перервами і перебоями, але вже від 1019 р. князував у Києві” [1, 83]. Сучасний дослідник Київської Русі П. Толочко [28, 74], так як і більшість авторів узагальнюючих праць з історії України, початок князювання Я. Мудрого датує 1019 р., а Н. Яковенко – 1015 р. [30, 38]. Отже, більшість сучасних вчених датують початок правління Я. Мудрого 1019 роком, тобто часом, коли останній отримав перемогу над своїм братом у битві на річці Альгі. У своїй роботі М. Антонович не порушив питання назви доповіді й наскільки вона відповідає змісту, тому в дискусію включилися інші вчені, зокрема О. Домбровський [14], Ю. Книш [34], М. Андрусак [33]. О. Прицак в підрозділі “Про методологію” заува-

жив, що при вивченні питання походження Русі, археологія та лінгвістика відіграють другорядну роль, бо історія починається з писемних джерел [35, 537]. О. Пріцак вважав археологію “німою наукою” і таким чином доводив, що речові джерела часів Київської Русі не дають достовірної інформації про час виникнення цієї держави. У відповідь йому О. Домбровський стверджував, що перші відомості про землі України зустрічаються в античній історіографії та епіграфіці [14, 97].

В історії Київської Русі О. Пріцак виділив три періоди розвитку каганатів (каганатами він називав князівства):

- 1) Надволжанський (близько 839 – 930 рр.);
- 2) Наддніпрянський (близько 930 – 1036 рр.);
- 3) Київський (1036 – 1169 рр.).

Таким чином, О. Пріцак виводив коріння Київської держави з Хозарського каганату. Вчений запропонував взагалі відмовитися від концепції слов'янського походження Русі. На його думку, поляни були не слов'янами, а хозарами, а їхня київська гілка – спадкоємицею роду Кия, який заснував (іноді вживається “завоював”) Київ у VIII ст. [35, 465]. Однак ця версія не витримує критичної перевірки. Археологічні дослідження стародавнього Києва свідчать про місцеву слов'янську самобутність його матеріальної культури. Пам'ятки хозарської (салтово-маяцької) культури зустрічаються надзвичайно рідко і не становлять навіть відсотка від загальної кількості знахідок [29, 97].

Важливими недоліками праці О. Пріцака О. Домбровський вважав ігнорування етногенезу українського народу, існування антського союзу племен, тобто замовчування функції локальних чинників. Натомість О. Пріцак постійно наголошував на ролі міжнародних чинників. В такий спосіб О. Пріцак намагався підважити тезу М. Грушевського про антів, як предків українського народу. Саме це положення викликало гостру критику М. Антоновича, О. Домбровського, Ю. Книша, М. Андрусяка та ін.

Міжнародна наукова критика також негативно оцінила вищевказану працю О. Пріцака. Проф. Готтфрід Шрам в своїй статті “Нове світло на проблему походження Русі” вказав на ряд помилок О. Пріцака, а деякі його концепції назвав “домом, збудованим із сірників” [38, 225]. Критична рецензія дослідниці Ф. Фелл на працю О. Пріцака опублікована в журналі “Slavic Review”, в якій було вказано на численні фактичні помилки О. Пріцака і на деякі його “абсурдні генералізації” [7, 207]. Слід зауважити, що президент Інституту ім.

Симона Петлюри д-р О. Підгайний зазначив, що погляди проф. О. Пріцака на ранню історію України-Руси майже одностайно відкинені українськими і міжнародними науковцями у рецензіях на його праці, тому що вчені не можуть жертвувати століттям українського християнства через контрверсійні погляди одного науковця” [22, 11].

У 2003 р. О. Пріцаком було опубліковане третє доповнене й доопрацьоване видання книги “Походження Русі” [25], в якому він відмовився від хозарської теорії. Вчений доводив, що паросток державності у східних слов'ян не був завезений із-за моря варягами чи пересаджений сусідами-хозарами, а виник на місцевому ґрунті задовго до XI ст., внаслідок етногенезу слов'янського суспільства. Ця праця знову викликала інтерес О. Домбровського, на яку він написав позитивну рецензію і назвав її “княжим даром для української науки” [18, 326].

Близькою за змістом до попередньої є дискусія О. Домбровського з членом Гарвардського осередку українознавчих студій Богданом Струмінським з приводу етнічного походження антів. Це питання Б. Струмінський розглядав у праці “Чи були анти східними слов'янами?” з лінгвістичних позицій. На основі етимологічного дослідження шістьох антських імен дослідник прийшов до висновку, що анти були готами. О. Домбровський не погодився з цією думкою і зауважив, що проблему етнічного походження антів потрібно вирішувати з мультиперспективного становища, не ігноруючи різноманітні історичні дані тої історичної епохи [15, 200]. Наукові дискусії свідчать про те, що вчені на зарубіжжі репрезентували та розвивали різні концепції виникнення Київської Русі, етногенезу українського народу, етнічного походження антів.

Тривалий час у діаспорі дискусійною була також проблема періодизації та термінології української історії. Вирішенню цих питань було спеціально присвячено наукову конференцію, яка відбулася 29-31 травня 1978 р. в Західноонтарійському університеті в Лондоні (Онтаріо, Канада). Її учасниками були Л. Винар, І. Лисяк-Рудницький, О. Пріцак, О. Субтельний та ін. Основною проблемою, на яку спрямували свій погляд учасники конференції, було визначення того, якою повинна бути відповідь західних дослідників, що вивчають українську історію, на вкрай негативну ситуацію з українськими дослідженнями в Радянському Союзі.

У рамках конференції був проведений “круглий стіл” “Проблеми термінології і періодизації при навчанні української історії”, присвячений труднощам, з якими українські дослідження зіштовху-

ються в західних університетах. Учасники “круглого столу” оцінювали також стан розвитку історичних досліджень у діаспорі. І. Лисяк-Рудницький наголосив на існуванні двох схем періодизації української історії. Першу схему використовували в радянській історичній літературі, базувалася на марксистській теорії соціально-економічних формацій та задовольняла вимоги офіційних радянських догм. Друга схема періодизації, якою користувалися українські історики поза межами СРСР, базувалася на народницьких принципах і розподіляла українську історію на такі періоди: княжий, литовсько-польський, козацький і національного відродження. Ця схема, на думку І. Лисяка-Рудницького, ізолювала українську історію від більш широкого історичного процесу. І. Лисяк-Рудницький прийшов до висновку, що термін “Україна” історики повинні вживати ретроспективно до всіх періодів української історії, подібно, як це роблять французькі історики в своїх працях, присвячених історії Франції [37, 240-242].

Л. Винар зауважив, що І. Лисяк-Рудницький не згадав третій варіант періодизації української історії – російську імперську періодизацію, в якій не було місця для історії українського народу. Вона поширена в американських підручниках і монографіях. Саме проти цієї імперської традиції в свій час і виступив М. Грушевський. При цьому дослідник зауважив, що схема М. Грушевського з її наголосом на “народ” і “суспільство” відповідає сучасним тенденціям в західній історичній науці: йшлося про “нову історію” і, наперед школу “Анналів”. Стосовно термінології він зазначив, що без точно накресленої української термінології, яка є інтегральною частиною схеми історії України, надзвичайно важко, або навіть неможливо, досліджувати головні етапи історичного розвитку українського народу [39, 244-246].

О. Прицак наполягав на тому, що українська історія повинна бути представлена так само, як і будь-яка інша національна історія. Однак на цьому шляху українські дослідники мають великі проблеми з визначеннями різних термінів і понять, навіть таких фундаментальних, як визначення предмету української історії. Тези своєї доповіді вчений опублікував у газеті “Свобода” під назвою “Що таке історія України?”, яка також викликала гостру дискусію. Під такою ж назвою О. Домбровський, як опонент О. Прицака, опублікував свою відповідь [19]. Зазначена стаття О. Прицака у варіанті 1980 р. розпочиналася з розгляду проблеми історичного пізнання, зокрема філософської інтерпретації історизму та огляду початкових етапів його розвитку на те-

ренах України. На його думку, з появою на українських землях секуляризованої від релігійної схоластики науки німецького типу наприкінці XVIII – першої половини XIX ст. пов’язано побутування західних інтелектуальних впливів. Виявом останніх став харківський романтизм, який автор розглядав як гілку німецького романтизму [27, 3]. Від початків діяльності “малоросійських вчених” у межах “імперської схеми російської історії” дослідник виводив генезу української історіографії. Він вважав, що історики до М. Грушевського обмежувалися переважно виданнями документів та окремих монографічних досліджень, але не займалися теоретичними питаннями. Деякі російські історики, між ними Олександр Пресняков та Павло Смірнов прийняли схему М. Грушевського беззастережно і старалися застосувати її у своїх працях з історії Росії, – зазначав О. Прицак [27, 3]. Але схема М. Грушевського не знайшла загального визнання серед російських істориків і не стала невід’ємною частиною російської історіографічної думки. Такий стан речей, на думку історика, зберігався до 80-х рр. включно, оскільки українська історіографія в СРСР залишилась провінційною, а еміграційну науку західний науковий світ здебільшого ігнорував. Щодо причин кризи національної історіографії, то останні, вважав О. Прицак, пов’язані з особливостями формування історизму в Україні, зокрема у “фетишизації народу як одиниці досліду”, що особливо характерно для студій М. Грушевського та істориків-народників взагалі [27, 4]. Натомість автор звертався до модерних течій та напрямів історичної думки західного світу, зокрема до студій А. Тойнбі, американського представника школи “Анналів” Е. Воллрштайна, голландця Г. Гейля, наголошуючи на тому, що реальною одиницею дослідів для цих науковців є цивілізація, “світова імперія” і нарешті найелементарніша та найменша одиниця дослідження – нація [27, 4]. Водночас вчений вказував на ідентичність понять нація та держава для більшості західноєвропейських народів.

Протилежний підхід з вищевказаних проблем подав О. Домбровський. На його думку, стаття опонента відзначилася надмірною політизацією історичного процесу, яка проявляється в перебільшеній ролі державного чинника [19, 76]. В цьому О. Домбровський вбачав гегелівський вплив особливо в галузі політичної історії, зокрема в поділі на “історичні” та “неісторичні” народи, який опосередковано застосовував О. Прицак до історії Руси-України. Це зумовлено тим, що в західній історіографії був поширений поділ націй на “історичні” (ті, що створили власні держави) та “неісторичні” (ті, що втра-

тили або не мали державності). Питання “історичних” та “неісторичних” народів неодноразово було причиною дискусій серед вчених.

На відміну від О. Пріцака, О. Домбровський наголошував на своєрідних рисах та самотньому характері історії Східної Європи і України зокрема. Він вважав, що східноєвропейська історія “має свої специфічні критерії оцінки історичного процесу, не завжди вповні зрозумілі представникам історіографії Заходу” [19, 77]. О. Домбровський виступав й супроти інтеграції або включення іноетнічних елементів до української історії, оскільки такий підхід не мав реальної історичної мотивації і ґрунтувався виключно на ідеологічних засадах. Це пов’язано з тим, що О. Пріцак поряд із запорожцями назвав татар нашими предками. Витоки такої інтерпретації О. Домбровський пояснював специфічним розумінням О. Пріцаком нації, що панує “в стилі американізму, де нація є різношерстним конгломератом різних рас, народностей, культур і релігій” [19, 81]. Вчений вважав, що поняття території в статті О. Пріцака споріднене з ідеєю “територіального патріотизму” В. Липинського, яка обґрунтовувала важливу роль аристократії в творенні власної держави. “У шановного автора, – зазначив О. Домбровський, – територія далеко щось більше від поняття географічного фактора, це “своєрідне гео-соціо-ідеологічне натхнення, нагадує шляхетсько-“поміщицьке” підсоння з “Листів до братів-хліборобів” при підкресленні гео-соціо-націо-політичного примату провідної верстви – шляхти” [19, 82]. Слід зауважити, що О. Пріцак, так як і В. Липинський доводив, що тільки аристократія була спроможна створити самостійну державу в добу визвольних змагань 1917–1920 рр. До втрати державності, за його переконанням, долучилася наукова і політична діяльність М. Грушевського, яка спричинила моральну й фізичну ліквідацію української аристократії [26, 13].

О. Домбровський полемізував з О. Пріцаком стосовно тлумачення та інтерпретації поняття “народ”, яке опонент визначав як типowo “романтичну величину”. Щодо конструктивного підходу, який би дозволив виважено та помірковано розглянути поняття “народ” і “державу” поза межами давніх історіографічних контрверсій, то дослідник пропонував шукати компромісний шлях розв’язання цієї проблеми. Такий шлях, на його думку, “лежить десь приблизно “по середині”, бо як народ, так і держава є основними чинниками на фоні історичного процесу”. Відтак автор визначив й завдання істориків: “Обов’язком представників модерної української історіографії є випрацювати й науково сформулювати компромісну

розв’язку даної проблеми, емансиповану від ідеологічних екстрем, згідну перш за все з науковим об’єктивізмом й історичною правдою та з другої сторони по лінії етноцентричної системи в історіографії й разом з урахуванням важливості державного чинника з позиції ідеології українського державництва” [19, 78]. В такий спосіб О. Домбровський пропонував об’єктивно підійти до вивчення постаті М. Грушевського, аналізу його схеми історичного процесу Центрально-Східної Європи, наукової спадщини тощо.

Протилежні підходи дослідників можна простежити з наведених нижче цитат, в яких подаються відмінні дефініції історії України. Для О. Пріцака “історія України” – це не історія української етнічної маси (етнізм не є об’єктом історії), а міряне лінарним часом минуле всіх типів держав, що існували на теперішній українській території в минулому, та їх носіїв (еліт), політично-свідомих спільнот (“політичних українців”), та перейнятих розвинутих ними цивілізацій. Власне безпристрасна візія історичних процесів, що довели, з однієї сторони, до занепаду цілої низки цивілізацій, а з іншої – до їх інтеграції в українській національній спільноті і є предметом історії України, так і через неї підметом – предметом всесвітньої історії на даному ареалі” [27, 5]. На відміну від О. Пріцака, О. Домбровський зазначив, що “історію України можна визначити як науково впорядковану, класифіковану й висвітлену всесторонньо *summa summarum* історичних явищ, подій і фактів у контексті многогранного життя цілого народу на тлі простору й часу від праісторичної людини до нашої доби, при інтерпретації пов’язаних ланцюгом каузальності одних з одним окремих фаз історичного процесу та в історіософічному висвітленні шляхом науково-дослідного емпіризму, витонченого прагматизму й національного підходу до етнічного фактора як автохтона, господаря й суверена своєї не лише етнографічної, але й історичної території” [19, 86].

Таким чином, охарактеризована дискусія, незважаючи на впливи західного наукового світу засвідчила, що серед вчених у діаспорі продовжувала панувати державно-народницька концептуальна схема, яка зберігала значний вплив на розвиток історичної науки. Більшість українських істориків на зарубіжжі прийняли методологію та теоретичні засади М. Грушевського. Одночасно з цим були науковці, які критикували наукову і політичну діяльність видатного історика, вважаючи, що вона причетна до моральної й фізичної ліквідації української аристократії, котра була нібито спроможна створити самостійну державу в період визвольних змагань 1917-

1920 рр. Саме тому, процес вирішення дилеми “народ” – “держава” в українській зарубіжній історіографії початку 80-х рр. певною мірою показав незавершеність процесів та перетворень в суспільстві, які існують і нині.

У 70-80 рр. одне з провідних місць в західній історіографії посідала “нова історична наука”, скерована на пріоритетне вивчення культурної, соціальної та гуманітарної історії, зрештою на дослідження самого образу людської діяльності. На початку 70-х рр. українські вчені в діаспорі спробували черговий раз переоцінити історіографічну спадщину, встановити її належність до провідних напрямів та шкіл.

Перш ніж перейти до висвітлення перебігу дискусії стосовно традиції історичної школи, вважаємо за потрібне зупинитися на визначенні власне самого поняття “наукової школи”, яке в наукознавстві ще не набуло точного означення. Саме слово “школа” стосовно об’єднань вчених вживалося вже в історіографії I половини XIX ст. (“скептична школа”), а визначення школи в науці почали з’являтися лише у II половині XIX ст. Вченими зроблено багато спроб дати його вичерпне формулювання. Вирішити питання сподівалися такі історики як О. Лаппо-Данилевський, П. Смірнов, О. Оглоблин, К. Гутнова, О. Пріцак, О. Домбровський, Н. Полонська-Василенко, Л. Винар та інші. З сучасних дослідників слід назвати російського вченого С. Михальченка, українських – О. Яся, В. Педича та ін.

Заслуговує на увагу висновок С. Михальченка, який стверджує, що “незважаючи на постійні зауваження про розмитість і невизначеність критеріїв вирішення наукових шкіл, в тому числі в історіографії, більшість авторів говорять про два аспекти даного феномена – педагогічний (зв’язок вчитель – учні, хоч би на початку формування школи, потім можливо припинення цього зв’язку) і методологічний (спільність методів, форм роботи, близькість в тематиці досліджень)” [23, 62]. Цих засад у визначенні “школи” дотримуємося і ми.

Близкими (але несинонімічними) терміну “наукова школа” є поняття “науковий напрям” і “наукова течія”. Напрямок – це об’єднання вчених (реальне або уможлядне), яке має своїх лідерів, організаційне оформлення (необов’язково) на основі загальних методологічних принципів і настанов. У рамках того чи іншого напрямку існують наукові школи [20, 144].

Українські історики в діаспорі теж спробували дати дефініції “наукової школи” та “традиції наукової школи”, які відразу спричинили полеміку. Дискусія виникла не лише з причин суто методологічних, а

і через те, що розпочався процес створення Українського наукового інституту Гарвардського університету (УНІГУ) під керівництвом О. Пріцака. Для реалізації наукових проєктів УНІГУ українською громадою в Північній Америці було зібрано значні кошти. Саме тому українські вчені в діаспорі вимагали від О. Пріцака задекларувати умови діяльності інституту, тематику наукових проєктів та їх кошторис.

Започаткувала полеміку публікація О. Пріцака “Українознавчі студії в Гарвардському університеті”, в якій історик висловив певні погляди стосовно процесу формування “наукової школи національної історіографії” [36]. Реалізацію наукової традиції вчений пов’язував з успішним функціонуванням особливих дослідницьких осередків – наукових шкіл. “Культурне суспільство”, як зазначив О. Пріцак, існує і розвивається через те, що найкращі його уми передають свій досвід елітарно вибраним представникам молодших генерацій, які знову цю естафету передають далі. Вповні розвинена нація має цілі системи таких корпорацій у діахронному і синхронному перекроях. Це власне гарантує даній науці вічність, очевидно у людському значенні цього слова. В науці такою корпорацією, яка вільно себе відновлює, є наукова школа. Серед наукових шкіл чільне місце належить історичній школі, бо це саме вона є своєрідним комп’ютером національної пам’яті, ідентичності, окремішності і як результат, активної національної свідомості, тобто патріотизму” [36, 66]. Історик перерахував такі елементи, які, на його думку, є передумовами для “правильного функціонування” наукової історичної школи: “досвідчений і свідомий свого завдання керівник школи, віддані справі талановиті учні, верстат праці (спеціальна бібліотека, семінар), постійна економічна база школи, постійні спільні завдання школи” [36, 66].

Використовуючи працю Н. Полонської-Василенко “Історіографія України”, О. Пріцак висунув “тезу про двох батьків документальної школи”: її засновника В. Антоновича та його попередника М. Максимовича. Головною тезою в статті є підхід О. Пріцака щодо спадкоємності наукової традиції, на основі “генеалогічного зв’язку” вчених, який викликав найбільші заперечення опонентів. Для обґрунтування цієї тези він використав таблицю “школи істориків України В. Антоновича”, опубліковану в праці Н. Полонської-Василенко, в основу якої було покладено “принцип поколінь”. (В.Б. Антонович – учні Антоновича) (I покоління) – учні учнів Антоновича (II покоління) – III покоління [24, 32-34]. Із названих учнів М. Грушевського (“внуки В. Антоновича”) – зазначив історик, – єдиний академік І. Крип’якевич мав згідно зі схемою проф. Н. По-

лонської-Василенко, продовжувача спадкоємця – учня (“правнука Антоновича – Омеляна Пріцака”), – тобто мене [36, 67].

Питання історичної школи цікавило й О. Домбровського. Його погляди суттєво відрізнялися від думок О. Пріцака. Насамперед він звернув увагу на відсутність “естафетної приналежності” в підрозділі матеріальної бази та університетської кафедри [11, 75]. По-іншому О. Домбровський підходив до визначення історичної школи. На його думку – це елітарний науковий осередок якогось напрямку, який історіографічні здобутки і традиції у контексті духовності народу передає наступній генерації [11, 75]. О. Домбровський також вважав, що диференційований характер світоглядних ідей та концепцій вчених дає підстави для виникнення більш як однієї історичної школи (це також стосується інших шкіл). Цьому сприяє соціокультурне середовище та наявність власної держави і це властиво більш культурним та заможним народам, в яких діють різноманітні наукові товариства [11, 75].

Як бачимо, О. Домбровський головну роль відводив спільним ідейно-теоретичним, а в широкому сенсі – світоглядним засадам та соціокультурним передумовам наукового розвитку, насамперед наявності власної національної держави. Саме вони спричинили виникнення історичної школи, а процес естафетної передачі знань наступним генераціям виступає другорядним стосовно методології та історіософічних чинників, які забезпечують її існування.

На думку херсонського дослідника С. Водотики, О. Домбровський правильно виділив функцію міжпоколінної передачі здобутків національної історіографії в умовах гострого ідеологічного протистояння у 1920-х рр. І хоча ці можливості наукових шкіл були обмежені, вони в цілому зуміли зберегти континуїтет у поступі історичного знання. С. Водотика також зауважив, що виділена О. Домбровським “елітарність” складу шкіл мала принципове значення в умовах радянського пресингу і як протидія владі у “розчиненні” старих науковців серед прихильників марксизму [8, 124].

У 1978 р. О. Домбровський висунув тезу про “спонтанне появлення української історичної школи” (“синтетичної школи”) в діаспорі на основі Українського історичного товариства. Він стверджував, що можна говорити про особливе явище у світі вільної нашої історичної науки, а саме, що УІТ зі своїм офіціозом “Українським істориком” стають осередком виникаючої спонтанно в діаспорі української історичної школи [17, 38]. Критерієм визначення цієї школи є методологічний аспект, зокрема спільність методів,

близькість тематики досліджень, дотриманні та розвитку схеми історичного процесу М. Грушевського. До української історичної школи в діаспорі О. Домбровський зарахував Н. Полонську-Василенко, Я. Пастернака, М. Ждана, Л. Винара, себе та ще деяких членів УІТ [17, 39].

Слід зазначити, що на основі визначення “історичної наукової школи” О. Домбровського, відомий київський вчений О. Ясь спробував вирішити проблему співвідношення термінів “науковий напрям” та “наукова школа”, дати власну дефініцію “наукового напрямку” [31, 115]. Стверджуючи про наявність різних напрямів та шкіл, він зауважив, що їх взаємодія та взаємовплив виступають запорукою повноцінного розвитку науки та процесу пізнання, що виявляється у висуненні альтернативних підходів до розв’язання дослідницьких проблем та створенні рівних можливостей для вчених проводити апробацію власних концептуальних побудов [31, 112]. Втім, завдання напрямів та шкіл цим не вичерпуються, тому що саме їх існування дозволяє визначити їх особливий феномен, невластивий іншим соціальним об’єднанням і структурам, а також зберегти генетичний зв’язок між творчою спадщиною попередників та сучасників.

Найбільш розгорнутий список критеріїв школи запропонований Л. Винарем. Щодо дефініції “історичної школи”, то в його означенні вона має такі головні складники:

1) організаційна структура, яку уточнив Л. Винар таким чином: “форма і організація наукової праці”, що “включає науково-навчальні установи (зокрема університети); науково-дослідницькі осередки (наукові товариства, академії наук тощо)”;

2) спільність головних історіографічних концепцій вчителя та учнів;

3) спільність методології історичного дослідження;

4) спільність історіософічних засад;

5) наукові видання, зокрема існування головного історичного періодичного органу (журнал, наукові збірники тощо), які є форумом співпраці, й наукові дискусії засновника школи та його послідовників;

6) інші складники історичної школи, пов’язані зі специфічною історичною тематикою (наприклад регіональні дослідження) [5, 62].

Л. Винар не лише сформулював визначення головних ознак поняття “історична школа” та її складників, але також відмітив можливості їх варіантності й різноманітності. Він писав: “Ми висловили головні елементи історичної школи, які характеризують її діяльність. Вищезгадані складові “історичної школи”, становлять її

ідеальний тип, який не завжди існує в такій чистій формі” [5, 62].

Отже, більшість авторів виділяють такі характерні риси школи в історичній науці: спільність методів, форм роботи, близькість за тематикою та проблематикою праць, наявність педагогічного аспекту – зв’язку “вчитель – учні”.

Таким чином, охарактеризовані дискусійні статті О. Домбровського свідчать про те, що вчений не стояв осторонь розвитку української історичної науки в діаспорі, пропонував власні шляхи та концепції її розвитку. Дискусійні праці з давньої історії України ще раз засвідчили, що дослідник був достатньо обізнаний з цим періодом, підтримував та доповнював схему історичного процесу М. Грушевського, розвивав антинорманську теорію походження Київської Русі. Істотний внесок зробив О. Домбровський в розробку складної історіографічної проблеми – “історична школа”. Засвоєння і ширше впровадження його теоретичних і конкретно історіографічних положень щодо “історичної школи” сприятиме подальшому розвитку досліджень в галузі історичного наукознавства.

Джерела та література

1. Антонович М. З приводу статті О. Прицака “Походження Русі”. Резюме інаугураційної лекції в Гарварді // Свобода. – 1975. – 30-31 жовтня. – Ч. 203-204. // Український історик (далі УІ). – 1975. – Ч. 3-4. – С. 80-85.
2. Атаманенко А., Клинова Г. Д-р Олександр Домбровський: (До 90-річчя від дня народження) // УІ. – 2004-2005. – Ч. 3-4 / 1. – С. 240-252.
3. Винар Л., Атаманенко А. До 90-ліття від дня народження Олександра Домбровського // Вісті УВАН / Під ред. О. Домбровського. – Нью-Йорк, 2004. – Ч. 3. – С. 155-161.
4. Винар Л. Життєвий і творчий шлях О. Домбровського // О. Домбровський. Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 5-10.
5. Винар Л. Історична школа М. Грушевського та її значення // Винар Л. Михайло Грушевський – історик і будівничий нації: Статті і матеріали. – Нью-Йорк; К.; Торонто, 1995. – С. 61-83.
6. Винар Л. О. Домбровський: Із нагоди 40-ліття наукової праці // УІ. – 1977. – Ч. 3-4. – С. 60-67.
7. Винар Л. “Український історик”: 40 років служіння науці. 1963-2003: Статті і матеріали. – Нью-Йорк; Острог, 2003. – 420 с.
8. Водотика С. Наукові історичні школи й провідні тенденції розвитку історичної науки // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Збірник наук. праць на пошану С.В. Кульчицького (З нагоди 45-річчя наукової діяльності та 65-річчя від дня народження). – К., 2002. – С. 121-137.

9. Герасимова Г. Домбровський Олександр Михайлович // Українські історики ХХ ст.: Бібліографічний довідник. Серія Українські історики. – К., 2004. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 144-146.
10. Домбровський О. Актуальні постулати на відтинку української історичної науки // УІ. – 1964. – Ч. 4. – С. 44-45.
11. Домбровський О. До питання української історичної школи в діаспорі // УІ. – 1974. – Ч. 4. – С. 74-84.
12. Домбровський О. За нову схему підручників античної історії // УІ. – 1965. – Ч. 1-2. – С. 68-71.
13. Домбровський О. За правильний шлях української науки // Київ. – 1958. – Ч. 1. – С. 33-37.
14. Домбровський О. Замітки до праці О. Прицака про “Походження Русі” // УІ. – 1977. – Ч. 3-4. – С. 92-100.
15. Домбровський О. Невдала гіпотеза про походження антів // УІ. – 1981. – Ч. 1-4. – С. 200-204.
16. Домбровський О. Рання історія Русі-України в ідеологічному наставленні совєтської історичної науки // УІ. – 1967. – Ч. 1-2. – С. 38-51.
17. Домбровський О. Рання історія Русі-України на сучасному етапі дослідів // УІ. – 1978. – Ч. 4. – С. 5-40.
18. Домбровський О. [Рец. на кн.:] Прицак О. Походження Русі: Стародавні скандинавські саги і стара Скандинавія. – К., 2003. – У 2 тт. – 1303 с. // УІ. – 2005. – Ч. 2-4. – С. 324-326.
19. Домбровський О. Що таке історія України? // УІ. – 1982. – Ч. 1-2. – С. 76-94.
20. Куделко С. Напрямок в історичній науці // Історіографічний словник. – Харків, 2004. – С. 144-145.
21. Купчинський О. З історіософії ранньої історії України О. Домбровського // О. Домбровський. Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 11-27.
22. Меморандум щодо “Гарвардського проекту” до Ради Науки СКВУ від Президента Інституту ім. Симона Петлюри проф., д-ра. О. Підгайного від 8 червня 1984 р. // Архів УІТ. – Спр. “Гарвардський проект”. – 11 арк.
23. Михальченко С. Киевская школа: Очерки об историках. – Брянск, 1994. – 77 с.
24. Полонська-Василенко Н. Нарис історіографії України // Історія України. – К., 1995. – Т. 1. – С. 13-34.
25. Прицак О. Походження Русі. У 2 тт. – К., 2003. – 1303 с.
26. Прицак О. У століття народин М. Грушевського // Листи до Приятелів. – 1966. – Ч. 157-159. – Кн. 5-7. – С. 1-19.
27. Прицак О. Що таке історія України? // Свобода. – 1980. – 29 липня – 5 серпня. – № 165-170. – С. 3-6.
28. Толочко П. Київська Русь. – К., 1996. – 358 с.

29. Толочко П.П., Козак Д.Н., Крижацький С.Д. Давня історія України. У 2 кн. – К., 1995. – Кн. 2. – 248 с.
30. Яковенко Н. Нарис історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К., 1997. – 310 с.
31. Ясь О. Державницький напрям в українській історіографії першої третини XX ст.: становлення, формування, вплив // Історія українського Середньовіччя: Козацька доба. Зб. наук. праць у 2 ч. – К., 1995. – Ч. 1. – С. 111-133.
32. Ясь О. Між традиціями і модерном: Методологічні проблеми української зарубіжної історіографії у світлі наукових дискусій (кінець 50-х – початок 60-х років XX ст.) // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. Зб. наук. праць та спогадів пам'яті відомого вченого, історика, д-ра іст. наук, проф. В.С. Землинського. – К., 2004. – Ч. 2. – С. 363-376.
33. Andrusiak M. [Рец. на кн.:] O. Pritsak. The Origin of Rus'. – Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 1981. – 926 p. // УІ. – 1982-1983. – Ч. 3-4. – С. 170-173.
34. Knysh G. Some problem in O. Pritsak's Reconstruction of Ninth Century Ukrainian and East European History // УІ. – 1983. – Ч. 2-3. – С. 128-135.
35. Pritsak O. The Origin of Rus'. – Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 1981. – 926 p.
36. Pritsak O. Ukrainian studies at Harvard University // УІ. – 1969. – Ч. 4. – С. 63-71.
37. Rudnytsky L. I. Terminology // Rethinking Ukrainian History. – Edmonton, 1981. – P. 240-241.
38. Schram G. Neues Licht auf die Entstehung der Ru // Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas. – 1983. – Band 31. – P. 210-228.
39. Wynar L. Problems of Terminology and Periodization in the Teaching of Ukrainian History. – Edmonton, 1981. – P. 244-246.